

Сатыбалдыева А. Б.

БОТО НАРМАТОВДУН БАТКЕН АЙМАГЫН ТҮШТӨӨДӨГҮ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮ
Сатыбалдыева А. Б.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ БОТО НАРМАТОВА В СТАНОВЛЕНИИ БАТКЕНСКОЙ ОБЛАСТИ
Satybalдыеva A.

BOTO NARMATOV'S ACTIVITY IN THE FORMATION OF THE BATKEN REGION

УДК:930.85

Баткен аймагынын саясий – экономикалык, маданий, агартуу тармактарын калыптандырууда өзүнүн өмүрүн арнаган улут лидери, түштүк аймагынан чыккан чыгаан жетекчи Бото раистин тарыхтагы ордун далилдүү фактылар менен изилдөөнү колго алуу зарылдыгы бар. Бул макалада анын бүгүнкү күндөгү жетекчилер үлгү алгыдай мыкты сапаттары, эмгекчилдиги, ак иштеп, мамлекеттин мүлкүнө кол салбай коргогону, жоктон бар кылып, идеясын элдин колдоосу менен практикалай билгендиги, айыл чарбасын мыкты өздөштүрүүнүн техникасын билгендиги, алгачкылардан болуп, кол күчү менен арык казып, суу маселесин чечкендиги, тарыхыбызда биринчи чарба кербенин түзүп, элдин материалдык муктаждыктарын жоюу менен бирге, иш орундары менен жашоочуларды камсыз кылгандыгы баяндалды. Ошондой эле, Бото Нарматовдун кошуна мамлекеттер менен ынтымакты туруктуу сактагандыгы, айыл жеринде алгач темир, зергер устакана ачып, жерди өздөштүрүү үчүн техникалык жабдыктарды даярдап камсыздагандыгы, агартуу тармагын алгач пландуу түрдө мектеп куруу маселеси менен баштагандыгы сыяктуу өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

Ачкыч сөздөр: улут лидери, тарых, мамлекеттик, коомдук ишмер, пикир, өнүгүү, жетекчи, колхоз, түштүк аймагы, наам, раис.

В Баткенской области необходимо провести исследование достоверных фактов и места в истории лидера нации, выходца из Южного региона Бото раиса, посвятившего свою жизнь формированию политико – экономической, культурной, просветительской сфер. В этой статье будут рассмотрены его лучшие качества, которые могут служить образцом для подражания сегодняшним руководителям, трудолюбие, умение работать на благо государства и защищать его от посягательств, умение практиковать идею из ничего, при поддержке народа, знание техники освоения сельского хозяйства, умение одним из первых вручную рыть каналы и решать водные проблемы, создание первого в нашей истории хозяйственного каравана и удовлетворение материальных потребностей народа. наряду с ликвидацией, обеспечивал жителей рабочими местами. Также были проанализированы такие особенности Бото Нарматова, как постоянное поддержание мира с соседними государствами, открытие в сельской местности кузницы, ювелирной мастерской, подготовка технического оборудования для освоения земель, начало просветительской деятельности с планомерного строительства школы.

Ключевые слова: лидер нации, история, государство, общественный деятель, мнение, развитие, лидер, колхоз, южный регион, звание, председатель.

In the Batken region, it is necessary to conduct a study of reliable facts and the place in the history of the leader of the nation, a native of the Southern region, Botox, who devoted his life to the formation of political-economic, cultural, and educational spheres. This article will examine his best qualities, which can serve as a role model for today's leaders, hard work, the ability to work for the benefit of the state and protect it from encroachments, the ability to practice an idea out of nothing, with the support of the people, knowledge of agricultural techniques, the ability to be one of the first to manually dig ditches and solve water problems, the creation of the first economic caravan in our history and the satisfaction of the material needs of the people. along with the liquidation, he provided the residents with jobs. Such features of Boto Narmatov as the constant maintenance of peace with neighboring states, the opening of a forge and jewelry workshop in rural areas, the preparation of technical equipment for land development, and the beginning of educational activities with the planned construction of a school were also analyzed.

Key words: leader of the nation, history, state, public figure, opinion, development, leader, collective farm, southern region, title, chairman.

Баткен облусу – бул Кыргызстанда уникалдуу жаратылышы жана маданияты менен гана эмес, бай тарыхы менен да айырмаланган аймак, Баткен облусу маанилүү географиялык жана маданий борбор болуп саналат, ал ар кандай этностук жана маданий топтор менен байланышкан маанилүү тарыхый

окуяларга жакын аймактарды камтыйт. Аймактын табигый жана тарыхый шарттары көптөгөн жергиликтүү лидерлердин жана көрүнүктүү инсандардын калыптанышына өбөлгө түздү. Алардын ишмердүүлүгү элдин кызыкчылыгын коргоого, айыл чарбасын өнүктүрүүгө, саясий туруктуулукту бекемдөөгө багытталган. Уруулардын жана элдик кыймылдардын лидерлери аймактын өнүгүүсүнө өз таасирлерин берип келген. Аймактын тарыхында кийинки тарыхый доорлордо эркиндик жана көз карандысыздык үчүн күрөштү жетектеген ар кандай этникалык топтордун жана уруулардын башчылары көп айтылат. Бул инсандар өз кезегинде аскердик эрдикке гана ээ болбостон, өз элдеринин руханий жол көрсөтүүчүлөрүнүн жана коргоочуларынын ролун да ойношкон. Баткен облусунун аймагында билим берүүнү, маданиятты жана илимди өнүктүрүү боюнча жигердүү иш алып барган белгилүү инсандар болгон. Совет бийлигинин мезгилинде бул жерде сабаттуулукту жайылтуу, билим берүү мекемелерин жана маданий борборлорду түзүү боюнча чоң иштер жүргүзүлгөн. Алардын сап башында турган, ысымы санжырага айланган тарыхый инсан Бото Нарматов өлкөнүн түштүгүндөгү Баткен аймагында колхоз жетекчиси болуп, туруктуу отуз жылдан ашык иштеген. Ага эл тарабынан “Элдик адам” деген ат ыйгарылган. “Элдик адам” деп ар дайым карапайым адамдардын жанында болуп, кубанычтары менен кыйынчылыктарын бөлүшүп, алардын өнүгүшүнө салым кошуп, тарыхый кыйынчылыктарга карабастан туруктуулукту камсыз кылгандарды түшүнсө болот. Анын катарында Бото Нарматов болуп, ал Иосиф Виссарионович Жугашвилинин (Сталиндин) Алкыш кагазына ээ болуп, Москвадагы Бүткүл Союздук Эл көргөзмөсүнө катышууга укук алган, Москва шаарындагы Ардак тактага сүрөтү илинген жана СССР Жогорку Советинин Президиумунун указы менен райондо жетекчилердин ичинен алгач “Эмгек Кызыл Туу” ордени менен сыйланган. Академик Чынгыз Айтматов “Жетекчиликке акылдуу, жол баштай билгенге жөндөмү бар, иштин таламын өйдө коё алган адамдар көрсөтүлүүгө тийиш экенинде эч кимдин талашы жок” – деген баалуу пикирин билдирген [1].

“Элдик адам” түшүнүгү орус жазуучусу И.С. Тургеневдин 1851-жылы жарык көргөн “Эл адамы” – романында кеңири чагылдырылган. Ал социалдык-психологиялык роман жанрына таандык жана орто кылымдагы орус турмушунун чындыгын чагылдырат. Бул романда да дыйкан, элдик чөйрөнүн өкүлү болгон башкы каармандын тагдырын баяндайт. Чыгарманын борборунда коомдун ар кандай социалдык катмарларынын ортосундагы карама-каршылыктар, алардын баалуулуктары, дүйнө таанымы жана өзгөрүүгө болгон умтулуусу тууралуу маселе турат. Башкы каарман – элдик адам, жөнөкөй дыйкан, терең адеп-ахлактык принциптерге ээ жана өз мезгилинин ырайымсыз жана адилетсиз чындыктарына туш болуу менен байланышкан ички чыр-чатактарды көп башынан өткөрөт. Каармандын бул ички күрөштөрү жана адеп-ахлактык азаптары романдын маанилүү темасы болуп саналат. Ал коомдун төмөнкү катмарына таандык болгонуна карабастан, адеп-ахлактык тазалыкка жана адилеттүүлүккө умтулган адамдын образын жаратат. И.С. Тургенев бул чыгармада социалдык адилетсиздиктин, дыйкандардын эксплуатациясынын жана ошол кездеги орус коомундагы оор абалынын маанилүү маселелерин чечет. Бирок, ошол эле учурда ал баатырдын ички күрөшүн, бул коомдо өз ордун табууга болгон аракетин көрсөтөт, бул автордун адам жөнүндө терең философиялык ой жүгүртүүсүн, адеп-ахлактык негиздерин жана социалдык өзгөрүүлөргө болгон мамилесин көрсөтөт. Каармандын образы аркылуу автор окурманга өзгөрүү үчүн чындыгы баалуулуктар жана күчтөр байлыкта же бийликте эмес, элдин бир бөлүгү болгон адамдын чынчылдыгында, чын ыкластуулугунда жана адеп-ахлактык күчүндө деген ойду жеткирүүгө аракет кылат. Роман бүгүнкү күндө актуалдуу бойдон калууда, анткени социалдык адилетсиздик жана жашоонун маңызын табуу көйгөйлөрү ар дайым жакшы коомду издеген адамдарга жакын болот [13]. Демек, бул каарман Бото Нарматовдун образын да чагылдырып турат.

Ал мезгилдеги колхоз активи Сейитов Сайдар мындайча эскерет: “Бото акедей инсан бир жаралат, өзү үчүн эмес, эл үчүн кам көргөн дили таза, кен пейил адам болгон”. Ал эми шакирти, Социалисттик Эмгектин Баатыры Байназаров Бакир: “Бото Нарматовдун дагы бир эстелиги “Бото акенин арыгы” деген аңыз кеп” – десе, Баткен мамлекеттик райондук администрациясынын мурдагы жетекчиси Дастанбек Бердиев: “Бото Нарматов атабыздын ысымы, айкели мектебине жарашыктуу да, татыктуу да” – деп белгилеген. Бото Нарматовдун шакирти, Улуу Ата Мекендик согуштун ардагери, Баткен чөлкөмүндөгү алгачкы юрист Сатыбалдыев Батыр: “Райондо алгачкылардан болуп, Эмгек Кызыл Туу орденинин ээси болгондугу саясий философияны жуурулуштура алган инсан, айылдагы билим уясынын негиздөөчүсү катары анын ишенимдүү жетекчи экендигин далилдеди” – деп эскерет.

Бото Нарматов 1892-жылы саратан мезгилинде Раут-Каут кыштагында дыйкандын үй-бүлөсүндө туулган. Атасы Нармат эмгекчил адам болгон, энеси Зулайка камкор, уз-чебер, сөз баккан аял экендигин кызы Ботоева Тажикан эскерет. Тарыхта калган дагы бир өзгөчөлүгүн кызы мындайча далилдейт: “Атам жерди бир чаап билчү, адамды бир тиктеп билген сезгич, мээнеткеч жан эле”. Ал айтылуу легендага айланган саруу уруусунан чыккан Токтогул олуянын урпагы. Жубайы Бактыбаева

Мастанбубу. Кыздары: Сатыбалдыева Тажикан, Орунбаева Зууракан, Кочкорова Өлмаскандар болгон. Ал эми, уулу Ботоев Матазим Улуу Ата Мекендик согушта баатырларча элди коргоп, 1942-жылы 22-августта Орлов областынын Чернышино кыштагында каза болуп, белгисиз жоокерлердин тизмегине катталган. Кыргыз билим берүү академиясынын илимий кызматкери, педагогика илимдеринин доктору Абдыкерим Муратов “Байыртадан түрк элдеринин жана кыргыздардын түшүнүгүндө асмандагы жылдыздар менен жердеги адамдардын түпкү насили бир болгон, жылдыздар – адамдар...” – экендигин белгилеп кеткен. Мезгилинде кадырына анчалык саресеп салбаганыбыз үчүнбү, жер бетинде жылдыз болуп өтүп кеткен улуу залкарлардын канчалаган эмгектери унутта калбасын деген ойдо топтолгон маалыматтар аркылуу келечекке узатуу милдетин максат кылып койдум. 1930-жылы 5-январда ВКП (б) БКнын “Коллективтештирүүнүн темпи жана колхоздук курулушка мамлекеттик жардам берүү чаралары жөнүндө” токтом кабыл алынган. Мына ушул токтомдун негизинде жер жерлерде майда чарбаларды ирелештирүү жүргүзүлүп, 1936-жылы Баткен районунда алгач ирет Орджоникидзе колхозу Раут-Каут сельсовети түзүлгөн. Колхоздун башчысы – раистик кызматына Бото Нарматов дайындалган. Архивдик маалыматтарга таянсак (Архив №1. Опис №1 китепчеде) колхоздун жалпы чогулушунун токтомдору 1936-жылдын 26-март айынан башталып, 1937-жылдын 8-апрелинде аяктаган. Бул жылдарда колхоздун иш кагаздары латын тамгасы менен жүргүзүлгөндүгүн “Кызыл Кыргызстан” күндөлүк газетинин 1936-жылынын 6-августундагы №180 (2781) санынан көрүүгө болот. 1936-жылы 1-августта Кыргызстан Эл Комиссарлар Совети менен ВКП(б) Кыргыз өкүмөтү колхоз, ударник малчылар жөнүндөгү жалпы Кыргызстандагы кенешмесин чакыруу боюнча токтом кабыл алган. Ал 1937-жылы февралда Фрунзе шаарында өткөрүлүүсү белгиленген. Саясий документтердин Ош, Баткен мамлекеттик архиви 17 фонд, 1-тизим, 6-сактоо бирдиги. Бото Нарматов колхоздо айыл чарба артелинин уставынын негизинде артелдерди түзүп, 3 звено, 2 бригада менен иш жүргүзгөн. Колхоздун ишин уюштурууда биринчи планга айыл чарбасын өнүктүрүү, Кенеш бийлигин чындоо, сабатсыздыкты жоюу, чек аралаш элдер менен ынтымакта болуу, суусуз талааларга суу маселелерин чечүү, элдин курсагын тойгозуу, жумуш мезгилинде темирдей тартипти сактоонун үстүндө чечкиндүү иштерди жасагандыгын эл далилдейт.

Кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхында мыйзамдуу түрдө Орджоникидзе колхозунун биринчи жетекчиси Б. Нарматов болгон. Эл ичинде азыр да агын суу аккан арыкты “Бото акенин арыгы” деп аташат. Бото Нарматовдун өз демилгеси менен Айыл чарба шаймандарын ондоочу биринчи устакана ачылып, Өзбекстандан кыргыздарды көчүрүүнүн натыйжасында уста Токтобайды алып келип мүдүр кылып шайлаган. “Ат арабалардын кербенин” түзүп, транспорт каражатынын маселесин чечкен. Анын башчысы Канымкулов Алтыммыш Тажик Республикасынын 100 жылдыгы атындагы совхоздун директору Анивар Султанов, Ляккан айылдык кенешинин торагасы Абдикарим Таиров кыргыз элиндеги эмгекчил жетекчи Б. Нарматовго ыраазычылык билдиргендигин журналист Аскар Ражабадиев “Кызматын эл баалады” аттуу сүрөттүү баянында белгилеген. (Кызыл Туу газетасы Баткен 1994-ж 3-бетте. 1936-жылы 23-февралда ВКП (б)нын Кыргыз обкому калк арасында сабатсыздыкты жоюу боюнча бюродо маселе карап, атайын токтом кабыл алган.

Б.Нарматовдун ал кездеги ишмердүүлүгүн кийинки убактарда изилдөөгө алып, анализ жасоо менен “Сабатсыздыкты жоюу өнөктүгү маданий революция катары бардык жерлерге жайылтылып, ага бардык күч-аракеттер жана мүмкүнчүлүктөр жумшалган” – деген маалыматты Баткен мамлекеттик университетинин окутуучусу, тарых илимдеринин кандидаты, доцент Авдинаби Кадыров өзүнүн “Баткен району архив булактарында” аттуу монографиялык эмгегинде көрсөткөн [9]. “Айтууга оной болгону менен ошол коомдун каарманы болуп жашоо кыйын, оор болгон” – деп белгилейт Улуу Ата Мекендик согуштун ардагери, Аксакалдар кенешинин төрагасы Ашир Рахматов (Кызыл Туу газетасы Баткен 1994-ж). Чындыгында кыргыз элет жеринде маданий революция өзгөчө татаал шарттарда ишке ашкандыгын тарыхый залкар инсан Бото Нарматов мындайча эскерер эле: “Мектеп куруу үчүн усталарды Тажикстандан алып келдим, өз каражатымдан бактым, оорчулугун мойнума алдым, мектеп имаратынын курулушун бүткөрдүм, окуучулардын кубанычын көрдүм - бул менин келечекке калтырган таберигим, мамлекетке кошкон салымым”. Бул маалымат анын небереси А. Сатыбалдыеванын өздук архивинен алынды.

Ал мына ушундай сапаттуу өнүгүүгө жол ачкадыгы менен “элдин адамы” деген наамга эгедер болгон залкар инсан. Мамлекеттик жана коомдук ишмер Исхак Раззаковдун “...Биринчи кезекте – биринчи жетекчилер таза болушу лаазым, ...эмгек гана адамды түбөлүккө жашатат” – деген баалуу пикири дал ушул Бото раистин жетекчилик лидерлигинен эмгекчилдигинен кабар берип турат.

Алгачкылардан болуп сабатсыздыкты айыл жеринде жоюуга жетекчинин кудурети жетти. 1935-1936-жылдарда жети жылдык мектеп ачылып, мектептин директору Амандыков болгон. Ал эми, 1959-1960-жылдарда сегиз жылдык болуп, директору Сатыбалдыев болгон. Ошондой эле, 1959-1962-

жылдарда Зардалы айылын көчүрүп келүү ишин жетекчи катары уюштурган. Колхоздун планы толгон учурда элге төкмө акын Барпы Алыкуловдун, элдик ырчы Мыскал Өмүрканованын салтанатка келип, катышышы чон ийгилик болгон.

1938-жылы Сталиндик режимдин негизинде Б.Нарматов репрессияга дуушар болгон. Үч ай Сүлүктүдө камакка алынган да, кайра акталып чыгып, ишин уланткан. Буга байланыштуу адилеттүүлүк, чынчылдык боюнча “Чынчыл акыл ийилбейт, дайым түптүз болот да ошондой адилет иш” – деген даанышман Жусуп Баласагындын оюн эске сала кетели [6].

Чарбачылык иштериндеги ийгиликтери жана тылдагы эмгектери бааланып, 1946-жылы Сталиндин алкышына ээ болгон. 1951-жылы Эмгек Кызыл Туу ордени менен сыйланган. Бото Нарматов областтык кенештин эки жолку депутатыгына шайланган. 1950-жылы Москвадагы Бүткүл Союздук Эл көргөзмөсүнө катышкан. Адамдын жигердүү ишмердүүлүгү жөнүндө “... адам күчүнөн жаралган бардык үзүрлүү иштер кипкичине байкалбас нерселерден башталып, маанилүү иштерге айланат, аны баалоо кишиге милдет” – деп белгилейт академик Түгөлбай Сыдыкбеков [12].

Бото Нарматов 1976-жылы 26-майда дүйнөдөн кайткан. Жогорудагы баалуу ойлордун далили катары мээнеткеч жетекчи Бото Нарматовдун эмгегин эл баалап, Кара-Бак айылындагы чоң мектепке 1994-жылы 25-майда Бото Нарматовдун ысымы ыйгарылган. 1998-жылы 19-мартта мектептин имаратынын мандай бетине айкели тургузулду.

“Мекенин төбөгө көтөрөр таберигин анын рухий жана материалдык байлыгынын артышы үчүн кызмат кылуу ар бир уул-кыздын патриоттук милдети, ыйык парзы” – дейт ф.и.д., академик С. Байгазиев [3].

Залкар инсан Б. Нарматовдун артында СССР журналисттер союзунун мүчөсү А. Батыров небере уулу. Эл агартуунун мыктысы А. Акматбекова –келини. Стамбул университетин бүтүрүп, БатМУда окутуучу И. Орунбаев – небереси. Скульптор, искусство илимдеринин кандидаты Төлөнбай уулу Талантбек – небереси. КРнын өкүмөтүнө караштуу мамлекеттик өз алдынча башкаруу жана этностор аралык мамилелер агенттигинин башкы адиси Акимова Клара – чебереси, Баткен областтык билим берүү бөлүмүнүн профсоюзунун юристи, учурда Баткен шаардык Билим берүү башкармалыгынын башкы адиси Акимов Кубанычбек – чебереси. Бишкек шаарында врач, медицина илимдеринин кандидаты Батыров Максатбек – чебереси. Анын учугун улаган уул-кыздары эл кызматын аркалап келет.

Түштүк батыш чөлкөмүндөгү залкар эл башчысы – раис Бото Нарматовдун Кыргызстандын тарыхындагы алгылыктуу саясий башкаруучулук иштери тууралуу изилдөө бүгүнкү күндө катылып жаткан актуалдуу маселелердин катарында тургансыйт.

Акыркы он жылдыктарда Баткен облусу жарандык активдүүлүктүн жигердүү борбору болуп, жергиликтүү деңгээлде аймактагы жашоо шартты жакшыртуу, адам укуктарын коргоп, ресурстарды адилеттүү бөлүштүрүү үчүн күрөшкөн инсандар арбын. Бул адамдар "Элдик адам" катары өз коомчулугунун кызыкчылыктары үчүн күрөшүп, социалдык-экономикалык көйгөйлөрдү чечүүнүн жолдорун издеп, региондогу жана өлкөдөгү саясий кырдаалга таасир этип турат. Алып карасак, Айбалаев М., Айжигитов А., ж.б.

Баткен облусундагы тарыхый инсан темасы маданий жана тарыхый факторлордун уникалдуу айкалышы менен тыгыз байланышта. Баткендиктер жоокер, илимпоз же коомдук өнүгүүгө салым кошкон активист болобу, өз баатырлары менен сыймыктанышат. Бул инсандар аймактын тарыхынын бир бөлүгү гана болбостон, жергиликтүү тургундар үчүн да маанилүү символдор болуп калды. Андыктан, тарыхый инсан түшүнүгүн ачыктап өтөлү.

Тарыхый инсан – бул саясат, илим, маданият, дин, искусство, экономика же адам ишмердүүлүгүнүн башка чөйрөлөрүндө болобу, тарыхтын жүрүшүнө олуттуу таасир эткен адамдарга карата колдонулган термин. Бул инсандар коомдун өнүгүшүндө көрүнүктүү из калтырышкан жана көбүнчө айрым тарыхый доорлордун же процесстердин символу болуп саналат. Тарыхый инсан – бул иш-аракеттери коомдогу, маданияттагы же саясаттагы өзгөрүүлөргө тигил же бул деңгээлде таасир эткен адам. Мисалы, Александр Македонский, Улуу Екатерина же Чарльз Дарвин сыяктуу инсандар дүйнөлүк тарыхтын жүрүшүн ачылыштары, реформалары же басып алуулары менен өзгөртүшкөн. Тарыхый инсандар көбүнчө алар жашаган доордун чагылышы болуп калат. Мисалы, Наполеон Бонапарт же Иосиф Сталин сыяктуу белгилүү инсандар өз мезгилиндеги эң маанилүү саясий окуяларга байланыштуу. Алардын жашоосу жана иштери коомдун социалдык, экономикалык же саясий түзүлүшүндөгү негизги тенденциялардын жана өзгөрүүлөрдүн көрсөткүчү катары кызмат кылат. Тарыхый инсандар белгилүү бир идеялардын же кыймылдардын символу болуп калышы сейрек эмес. Мисалы, Махатма Ганди Индиянын көз карандысыздыгы үчүн күрөштү жана зомбулуксуз идеяларды, ал эми Мартин Лютер

Кинг АКШдагы жарандык укуктар үчүн күрөштү билдирет.

Тарыхый инсандардын бир канча түрлөрүн белгилесек болот.

Саясий лидерлер: Алар, адатта, монархтар, президенттер, диктаторлор, революционерлер жана өз өлкөсүнүн, ал тургай бүтүндөй региондордун саясий өнүгүүсүн жетектеген башка негизги ишмерлер. Мисалдар: Владимир Ленин, Уинстон Черчилл, Авраам Линкольн.

Окумуштуулар жана философтор. Ачылыштары же философиялык окуулары менен илимдин, техниканын же философиялык ойдун өнүгүшүнө таасир эткен адамдар. Мисалы, Исаак Ньютон, Карл Маркс, Альберт Эйнштейн. Маданий жана көркөм ишмерлер. Алар жаратуулары жана жетишкендиктери адамзаттын маданий мурасынын ажырагыс бөлүгү болуп калган жазуучулар, сүрөтчүлөр, композиторлор, режиссерлор. Мисалы: Шекспир, Петр Ильич Чайковский, Винсент ван Гог.

Диний лидерлер. Диний агымдардын негиздөөчүсү же маанилүү инсандары болгон адамдар. Бул диндин негиздөөчүсү же анын белгилүү жарчысы болушу мүмкүн. Мисалдар: Иса Машаяк, Мухаммед, Будда.

Тарыхый инсанды кабыл алуу көбүнчө аны изилдеп жаткан адамдын саясий же идеологиялык позициясынан көз каранды. Мисалы, бир эле тарыхый инсанга ар кайсы өлкөлөрдө же ар кайсы убакта ар кандай баа берилиши мүмкүн. Убакыттын өтүшү менен инсанды түбөлүккө калтырып, ал тургай мифологияга айландырса болот. Бул анын жашоосунун жана иштеринин бурмаланган жолуна алып келет. Мисалы, Александр Невский же Наполеон Бонапарт сыяктуу инсандар көбүнчө мифологиялык түрдө көрсөтүлөт. Бул алардын чыныгы иш-аракеттерин кабылдоону бурмалашы мүмкүн. Тарыхый инсан бир адамдын иш-аракетинин натыйжасыбы же массалык процесстерби, ар дайым талаш-тартыштарды жаратат. Айрым тарыхчылар окуялар жеке адамдардын иш-аракеттеринен эмес, кеңири социалдык жана экономикалык факторлордон улам болот деп эсептешет.

Жыйынтыктап айтканда, тарыхый инсан – бул тарыхта өз изин калтырып, коомдун өнүгүшүнө олуттуу таасир эткен инсан. Мындай инсандарды кабылдоо ар түрдүү жана убакыттын өтүшү менен өзгөрүшү мүмкүн экенин түшүнүү маанилүү. Тарыхый инсандардын таасири тарыхты изилдөөдө негизги аспект бойдон калууда. Анткени, алардын иш-аракеттери контекстти жана окуяларды калыптандырат. Алар улуттун же бүткүл дүйнөнүн эсинде калат.

Адабияттар:

1. Айтматов Ч.Т. Чыгармалар жыйнагы. 8-том, – Бишкек, 2009.
2. Байдилдеев Ж. Тарых табериги., 2006-ж.
3. Байгазиев. Кыргыздардын улуу ойчулдарынын жана баатырлардын осуяттары-Ата журт тиреги. – Бишкек, 2008-ж.
4. Дооров А. Исхак Раззаков – аруулук асманы. – Бишкек, 2020-ж.
5. Жумаев Т., Орозбаев М. Бабалар байырлаган Баткен жерим. – Бишкек, 2004-ж.
6. Жусуп Баласагын Куттуу билим. – Бишкек, 2011-ж.
7. Жусупов К. Кыргыздар. – Бишкек, 1991-ж.
8. Кадыров А. Баткен тарыхы., – Ош, 2014-ж.
9. Кадыров А. Баткен району архив булактарында. – Ош, 2014-ж.
10. Сатыбалдыева А. Ак шумкар. – Бишкек, 1991-ж.
11. Сатыбалдыева А. Мекен жана Эне. – Бишкек, 2014-ж.
12. Сыдыкбеков Т. Мезгил сабактары. – Фрунзе., 1982-ж.
13. Тургенев И.С. Народный человек. М.: 1851-г.